

УДК 316.614:305-053.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-2-36>

Юлія КАХІАНИ,

orcid.org/0000-0002-1484-324X

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри дошкільної освіти

Державного вищого навчального закладу

«Донбаський державний педагогічний університет»

(Дніпро, Україна) *kakhiani.yulia@ukr.net*

Оксана АЛЕКО,

orcid.org/0000-0002-4935-1093

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри дошкільної освіти

Державного вищого навчального закладу

«Донбаський державний педагогічний університет»

(Дніпро, Україна) *aleko.oksana@gmail.com*

Тетяна ШУЛЬГА,

orcid.org/0000-0001-7008-4615

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри дошкільної освіти

Державного вищого навчального закладу

«Донбаський державний педагогічний університет»

(Дніпро, Україна) *shulha.tetiana90@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглядаються різні підходи до визначення цілей і завдань гендерного виховання дошкільників. Розкрито сутність поняття «гендерна соціалізація», яке розглядається як процес наслідування, прийняття й відтворення чоловіком чи жінкою тих культурно-нормативних стандартів, які суспільство вважає відповідними до їх гендерних ролей. Визначено основні аспекти соціалізації: присвоєння та опрідмечування. Проаналізовано вплив родини на формування гендерної поведінки дитини. Доведено, що гендерна соціалізація відбувається під впливом різних соціальних чинників (однолітки, дитячі іграшки, дитяча література та телебачення). Визначено, що для кожної дитини є характерною своя соціальна ситуація гендерного розвитку, що визначається специфікою соціального оточення. Описано чотири стадії становлення гендерної ідентичності. Представлені гендерні відмінності, що виявляються у формуванні типових для статі інтересів та переваг, особливо в ігровій діяльності, а також у зображувальній, музичній, у проявах до оточення. Сформульовано психологічні та педагогічні вимоги щодо створення гендерно-орієнтованого середовища спрямованого на розв'язання таких завдань: створення сприятливих умов для становлення гендерної ідентичності дитини, формування відповідної моделі гендерної поведінки, якостей мужності та жіночості; сприяння підвищенню ефективності освітнього процесу, вирішенню завдань фізичного, пізнавально-мовленнєвого, соціально-особистісного, естетичного розвитку дитини. Визначено, що гендерне виховання здійснюється за допомогою різноманітних засобів (фольклор, дитяча художня література, різні види ігор, праця, народні традиції), методів (етичні бесіди на гендерну тематику, рольові ігри, ігри-драматизації, дидактичні ігри; розв'язання проблемних ситуацій) та технології гендерного виховання. Доведено, що головним у застосуванні методів гендерного виховання є забезпечення комплексності у їх використанні, вплив методів на когнітивну, емоційну та поведінкову сферу.

Ключові слова: гендерна ідентичність, гендерні ролі, гендерний розвиток, гендерна соціалізація.

Yulia KAKHIANI,
 orcid.org/0000-0002-1484-324X
 Candidate of Pedagogical Sciences,
 Associate Professor at the Department of Pre-school Education
 State Higher Educational Institution "Donbas State Pedagogical University"
 (Dnipro, Ukraine) kakhiani.yulia@ukr.net

Oksana ALIEKO,
 orcid.org/0000-0002-4935-1093
 Candidate of Pedagogical Sciences,
 Associate Professor at the Department of Pre-school Education
 State Higher Educational Institution "Donbas State Pedagogical University"
 (Dnipro, Ukraine) aleko.oksana@gmail.com

Tetiana SHULHA,
 orcid.org/0000-0001-7008-4615
 Candidate of Pedagogical Sciences,
 Associate Professor of the Department of Pre-school Education
 State Higher Educational Institution "Donbas State Pedagogical University"
 (Dnipro, Ukraine) shulha.tetiana90@gmail.com

PECULIARITIES OF GENDER SOCIALIZATION OF PRESCHOOL CHILDREN

The article examines different approaches to defining the goals and objectives of gender education for preschoolers. The essence of the concept of «gender socialization» is revealed, which is considered as a process of imitation, acceptance and reproduction by a man or woman of those cultural and normative standards that society considers appropriate to their gender roles. The main aspects of socialization are identified: appropriation and objectification. The influence of the family on the formation of a child's gender behavior is analyzed. It is proved that gender socialization takes place under the influence of various social factors (peers, children's toys, children's literature and television). It is determined that each child has its own social situation of gender development, which is determined by the specifics of the social environment. Four stages of gender identity formation are described. Gender differences are presented, which are manifested in the formation of gender-typical interests and preferences, especially in play activities, as well as in visual, musical, and social activities. The author formulates psychological and pedagogical requirements for creating a gender-oriented environment aimed at solving the following tasks: creating favorable conditions for the formation of a child's gender identity, forming an appropriate model of gender behavior, qualities of masculinity and femininity; promoting the effectiveness of the educational process, solving problems of physical, cognitive and speech, social and personal, aesthetic development of the child. It is determined that gender education is carried out with the help of various means (folklore, children's fiction, various types of games, work, folk traditions), methods (ethical conversations on gender issues, role-playing games, dramatization games, didactic games; solving problem situations) and gender education technology. It is proved that the main thing in the application of gender education methods is to ensure the comprehensiveness of their use, the impact of methods on the cognitive, emotional and behavioral spheres.

Key words: gender identity, gender roles, gender development, gender socialization.

Постановка проблеми. Сучасне українське дошкільня сьогодні знаходиться на визначальному етапі свого розвитку, що характеризується різноманіттям інноваційних підходів і педагогічних концепцій (принципів, уявлень, ідей і методів), покликаних сприяти цілісному та гармонійному розвитку особистості, створенню сприятливих умов для її формування, проголошуючи гуманізм основою побудови своєї наукової парадигми. Посилення гуманістичних тенденцій у сучасній дошкільній освіті трактується дослідниками як своєрідна реакція на колишній антигуманізм, відсутність свободи та можливості вільної творчості в галузі освіти. У руслі цих тенденцій свій оригінальний розвиток набувають новітні педагогічні

ідеї, у тому числі й європейської педагогіки. До цих тенденцій відносимо виникнення на вітчизняному ґрунті ідей гендерної психології та педагогіки.

Аналіз досліджень. Аналіз науково-методичних матеріалів свідчить про різні підходи до визначення цілей і завдань гендерного виховання дошкільників. Представники першої точки зору (В. Кравець, І. Товкач та ін.) головною метою гендерного виховання називають підготовку дітей до виконання майбутніх соціальних ролей, формування якостей мужності та жіночості. Визнаючи тенденцію зближення традиційних ролей чоловіків і жінок, представники даного напрямку стверджують, що відсутність чітких орієнтирів у

змісті соціальних ролей негативно позначається на формуванні рис мужності та жіночості, тобто необхідно зберегти орієнтацію на традиційні ролі і формувати при цьому уявлення про цінність та значущість обох ролей (Наливайко, 2018).

Відзначимо, що у сучасній дошкільній освіті існує й інший підхід (Т. Говорун, О. Кікінежди та ін.). Його представники вважають, що існуючі у суспільстві гендерні стереотипи обмежують розвиток особистісного потенціалу дитини. Тож головною метою гендерного виховання має бути не формування чоловічої або жіночої ролі із заданими якостями, а створення умов для розвитку особистості та індивідуальності. Вчені роблять акцент на гнучкості гендерної поведінки (Наливайко, 2018).

Мета статті визначити особливості гендерної соціалізації дітей дошкільного віку, схарактеризувати основні чинники, які впливають на гендерну поведінку дитини, розглянути вимоги до створення гендерно-орієнтованого середовища в ЗДО, визначити засоби та методи гендерного виховання дошкільників.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна дошкільна освіта розуміє гендерну соціалізацію як формування особистості певної статі. Поняття «гендерної соціалізації» не нове. Найпопулярнішим є визначення її як процесу спрямованого і спонтанного впливу на особистість, що допомагає їй стати повноцінним чоловіком чи жінкою, прилучає її до прийнятої в суспільстві системи гендерних ролей і взаємин між статями у житті. Гендерна соціалізація при цьому розглядається як процес наслідування, прийняття й відтворення чоловіком чи жінкою тих культурно-нормативних стандартів, які суспільство вважає відповідними до їх гендерних ролей (Лебідь, 2015).

Основними аспектами соціалізації є: присвоєння (процес засвоєння соціального досвіду, тобто вплив середовища на індивіда) та опредмечування (процес відтворення соціального досвіду, тобто вплив людини на середовище). У рамках гендерної соціалізації під присвоєнням ми розуміємо те, що змалку дитина засвоює, що означає бути хлопцем чи дівчиною, чоловіком чи жінкою. Опредмечування – це реалізація на практиці засвоєних гендерних схем. Вітчизняна педагогічна наука розуміє гендерну соціалізацію як формування особистості певної статі. Гендерна ідентичність означає відчуття своєї приналежності до певної статі / гендеру, усвідомлення себе чоловіком або жінкою. Гендерна ідентичність передбачає: психологічне ототожнення себе з певною статтю; емоційні мотиваційні вибори, пов'язані з певним

гендером; емоційно-ціннісне ставлення по відношенню до певних гендерів (Наливайко, 2018).

Ш. Берн описує чотири стадії становлення гендерної ідентичності: гендерна ідентифікація – віднесення себе до тієї чи іншої статі; гендерна константність – розуміння того, що гендер є незворотним; диференційоване наслідування – хлопці наслідують чоловіків, дівчата – жінок; гендерна саморегуляція – дитина контролює свою поведінку, застосовуючи санкції до себе (Вовк, 2018).

Статева приналежність – перша категорія, в якій дитина осмислює своє власне «Я». У будь-якому суспільстві від різних статей вимагають різної поведінки і по-різному ставляться до них, у відповідності до цього хлопці та дівчата ведуть себе по-різному. З моменту народження дитині приписується паспортна стать. Вона сигналізує у відповідності до якої ролі треба виховувати дитину. Тобто гендерна соціалізація починається з моменту народження.

Первинні уявлення про себе з огляду на стать дитина має у 1,5 роки. З віком гендерна ідентичність розвивається, поширюється її обсяг та ускладнюється структура. Дворічна дитина знає свою стать, проте не може визначити причини свого вибору. У три-чотири роки дитина здатна усвідомлено визначати стать оточуючих. Незворотність статевої належності усвідомлюється дітьми приблизно у 5–6 років (Наливайко, 2018).

Формування жіночої або чоловічої гендерної ідентичності не означає, що всі хлопці наділені маскулінітними, а дівчата фемінними якостями у рівній мірі. У цьому контексті виокремлюють чотири типи гендерної поведінки: маскуліний, фемінний, андрогінний, недиференційований. Тип гендерної поведінки формується вже у дошкільному дитинстві (Гендер в деталях).

Процес гендерної соціалізації характеризується проявом анатомо-фізіологічних, психологічних та особистісних відмінностей хлопців і дівчат. Зарубіжні та вітчизняні дослідження виявили певні особливості у суто фізичних параметрах, у розвитку мозку, у показниках фізичного розвитку (рухова активність), у розвитку пізнавальних психічних процесів (сприйняття, пам'ять, увага, мовлення, інтелектуальні здібності); у готовності дітей різної статі до шкільного навчання. Виявлено різну роль емоцій в організації складних видів діяльності. Одним з найбільш значущих показників є більша агресивність хлопців у порівнянні з дівчатами. Достатньо суперечливими є результати досліджень щодо виявлення таких особистісних якостей, як залежність, тривожність, боязкість. Відмінності у прояві емоцій багато дослідників

пов'язують з особливостями виховання та впливом стереотипів. Відзначають більшу соціальну орієнтованість дівчат, їхню високу соціальну активність, а також превалювання ділової орієнтації у хлопців. Відмінності виявляються в системі самооцінки (хлоп'ята відзначають свої фізичні можливості, дівчата – соціальну компетентність) (Гендерні стандарти сучасної освіти, 2010).

Гендерні відмінності виявляються також у формуванні типових для статі інтересів та переваг, особливо в ігровій діяльності, а також у зображувальній, музичній, у проявах до оточення тощо. Не дивлячись на значну кількість експериментальних досліджень, не існує єдиної точки зору щодо природи гендерних відмінностей (вплив або біологічних, або соціальних чинників). Обидві статі є рівноцінними та демонструють переваги у певних стосунках або ситуаціях.

Науковцями визначені завдання гендерного виховання: формування первинних ідеалів сімейних стосунків та початкових уявлень про жіночість та мужність; навчання реалізації цих уявлень у реальній взаємодії з людьми різної статі; подолання роз'єднаності між хлопцями та дівчатами в групі дошкільного освітнього закладу (Вовк, 2018).

Зразки гендерної поведінки, гендерні орієнтири демонструються в родині, у спілкуванні з однолітками, у змісті ігрового матеріалу, дитячій літературі, ЗМІ, у процесі виховання в освітніх закладах. Сім'я – це перший найближчий світ для дитини, що дає початкові уявлення про гендерну роль, про «чоловіче» та «жіноче». Батьки та інші члени родини усвідомлено або не усвідомлено контролюють відповідність поведінки дитини гендерним вимогам. За допомогою механізму ідентифікації зі значущими іншими (з батьком або матір'ю) формується психологічна стать дитини. Гендерна соціалізація в родині розглядається вченими не як сума впливів, а як складна система взаємних впливів дорослих і дитини (Кравець, 2013).

У науковій літературі розглядається ціла низка чинників сімейного виховання, що впливають на формування гендерної поведінки дитини (склад родини, соціальні очікування батьків, єдність виховних підходів тощо). Виключно важливу роль відіграють перш за все батько і мати. До 3-х років дитина ідентифікує себе з матір'ю, а далі з представником своєї статі. Дослідження свідчать про те, що батьки по-різному виховують дітей різної статі (татусі більш диференційовано ставляться до дітей різної статі, ніж матері). На гендерну поведінку впливає положення дитини в сім'ї (єдина дитина, старша або молодша).

Проблема гендерної ідентичності є особливо значущою для дитини, що виховується у неповній родині (немає зразка для наслідування). Існує безліч даних стосовно того, що відсутність батька у родині негативно впливає на гендерний розвиток та формування особистісних якостей дитини (особливо це стосується хлопців). Роль батька для дівчинки є важливою з точки зору формування уявлень про стосунки в сім'ї, уявлень про майбутнього чоловіка (Кравець, 2013).

Однолітки активно впливають один на одного у процесі повсякденного життя та спілкування, спільних ігор. Психологи відзначають різну роль групи однолітків для хлопців і дівчат (хлопці більш чутливі до соціального тиску з боку однолітків). Важливу роль відіграють дитячі ігри та іграшки. На формування уявлень дітей щодо вибору іграшок впливає соціальне оточення (спочатку батьки, потім однолітки, телереклама). Вплив іграшок оцінюється по-різному: традиційні іграшки сприяють закріпленню традиційних гендерних ролей; орієнтація на традиційний набір іграшок обмежує свободу дитини і закріплює гендерну нерівність у суспільстві. Інформацію щодо гендерної поведінки діти отримують через дитячу літературу та телебачення. Вчені стверджують, що читання дитячих книжок, у змісті яких простежуються гендерні стереотипи, приводить до статево типової поведінки у дитячих іграх (Галустян, 2004).

Таким чином, гендерна соціалізація відбувається під впливом різних соціальних чинників. Для кожної дитини є характерною своя соціальна ситуація гендерного розвитку, що визначається специфікою соціального оточення.

Загалом, ефективність гендерного виховання обумовлена низкою психолого-педагогічних умов: врахування психофізіологічних особливостей дошкільників різної статі; наявність програмно-методичного забезпечення в ЗДО; взаємодія з родинами вихованців ЗДО, а також створення гендерно-орієнтованого середовища в умовах закладу дошкільної освіти.

Вимоги до побудови гендерно-орієнтованого середовища були конкретизовані в роботах І. Товкач, О. Кікінежді та ін. Створення гендерно-орієнтованого середовища спрямоване на розв'язання таких завдань: створення сприятливих умов для становлення гендерної ідентичності дитини, формування відповідної моделі гендерної поведінки, якостей мужності та жіночості; сприяння підвищенню ефективності освітнього процесу, вирішенню завдань фізичного, пізнавально-мовленнєвого, соціально-особистісного, естетичного розвитку дитини (Кравець, 2013).

Організація гендерно-орієнтованого середовища передбачає: забезпечення рівного положення хлопців і дівчат у групі за умови доступу до ігрового матеріалу та посібників, атрибутів; врахування психофізіологічних особливостей хлопців і дівчат в організації освітнього процесу (збереження фізичного, психічного та духовно-морального здоров'я обох статей). Також визначені важливі елементи гендерно-орієнтованого середовища: куточки ігор для хлопців і дівчат з певними атрибутами, атрибутами для ігор-драматизацій з чоловічими та жіночими ролями, атрибутами для будівельних ігор, для режисерської гри, дидактичних ігор; куточки праці з урахуванням інтересів гендеру. У групі повинен бути різноманітний наочно-ілюстративний матеріал для збагачення гендерних уявлень, моделей гендерної поведінки, формування емоційного ставлення до гендерної ролі. Рекомендовано створювати міні-середовище зі вправлення у нормах та правилах світського етикету. Підкреслимо, що створення середовища з урахуванням гендеру повинно максимально задовольняти інтереси та потреби дошкільників різної статі і не обмежувати їх бажання навчитися будь-якій справі (Колодій, 2020).

Гендерне виховання в умовах закладу дошкільної освіти здійснюється за допомогою

різноманітних засобів, методів та прийомів. До найбільш важливих засобів гендерного виховання відносять фольклор, дитячу художню літературу, різні види ігор, працю, народні традиції. Існують різні підходи до класифікації методів гендерного виховання дошкільників, наприклад: сприйняття творів художньої літератури та етичні бесіди за ними на гендерну тематику; рольові ігри, ігри-драматизації за сюжетами літературних творів; дидактичні ігри; розв'язання проблемних ситуацій; спеціально створені ситуації реальної взаємодії дітей у різних видах діяльності. Головним у застосуванні методів гендерного виховання є забезпечення комплексності у їх використанні, вплив методів на когнітивну сферу (формування уявлень), емоційну сферу (формування ціннісних орієнтацій), поведінкову (формування гендерної поведінки) (Марущенко, 2018).

Висновки. Отже, гендерна соціалізація дітей дошкільного віку це процес багатовимірний та динамічний, на який впливають: народні традиції, сімейне виховання, спілкування з однолітками, зміст ігрового матеріалу, дитяча література, ЗМІ та створення гендерно-орієнтованого середовища в закладі дошкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вовк Л. Специфіка становлення гендерної ідентичності дошкільників. *Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук: міжсвізівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка»*, Том 18, 2018. № 18. С. 58–66.
2. Галустян Ю., Новицька В. Деякі аспекти гендерної ідентифікації та соціалізації особистості. *Український соціум*. 2004. № 1 (3). С. 7–13.
3. Гендер в деталях: [сайт]. URL: <http://genderindetail.org.ua/>
4. Гендерна педагогіка. Навчально-методичний посібник / автор упорядник І.Ю. Лебідь. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2015. 130 с.
5. Гендерні дослідження : прикладні аспекти : монографія / [В.П. Кравець, Т.В. Говорун, О.М. Кікінежди та ін.] ; за наук. ред. В.П. Кравця. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 448 с.
6. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Частина 1. 2010. 330 с. URL: https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/4_1.pdf
7. Гендерний педагогічний альманах / за ред. О. Марущенко, О. Андрусик, Т. Дрожжиної. Харків: Планета – Принт, 2018. 68 с. URL: <https://ua.boell.org/sites/default/files/gendernii-almanach.pdf>
8. Застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі : навч. посіб. / М. Колодій, О. Кисельова, Н. Рябушенко, О. Цюпа. Київ : Віваріо, 2020. 132 с.
9. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади: монографія / кол. авт.; ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. Київ : «Хай-Тек Прес», 2018. 348 с.
10. Сучасні стратегії гендерної освіти в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 10-11 вересня 2020 р. / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка ; за заг. ред. В. П. Кравця, О. М. Кікінежди. Тернопіль : ТНПУ, 2020. 288 с.

REFERENCES

1. Vovk L. Spetsyfyka stanovlennia gendernoi identychnosti doshkylnykyv [The specifics of the formation of gender identity of preschoolers]. *Naukovyi zbirnyk "Aktualni pyttannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka"*, Tom 18, 2018, № 18. S. 58–66. [in Ukrainian]
2. Halustian Yu., Novytska V. Deiaki aspekty gendernoi identyfikatsii ta sotsializatsii osobystosti [Some aspects of gender identification and socialization of the individual]. *Ukrainskyi sotsium*, 2004, № 1 (3), S. 7–13. [in Ukrainian]
3. Gender v detaliakh [Gender is in the details]: [sait]. URL: <http://genderindetail.org.ua/> [in Ukrainian]

4. Genderna pedahohika. Navchalno-metodychnyi posibnyk / avtor uporiadnyk I.Iu. Lebid [Gender pedagogy. Educational and methodological manual / author, compiler I.Yu. Lebid]. Kamianets-Podilskyi : TOV “Drukarnia “Ruta”, 2015. 130 s. [in Ukrainian]
5. Genderni doslidzhennia : prykladni aspekty : monohrafiia [Gender studies: applied aspects: monograph] / [V.P. Kravets, T.V. Hovorun, O.M. Kikinezhdi ta in.]; za nauk. red. V.P. Kravtsia. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2013. 448 s. [in Ukrainian]
6. Genderni standarty suchasnoi osvity: zbirka rekomendatsii. [Gender standards of modern education: a collection of recommendations], Chastyna 1, 2010. 330 s. URL: https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/4_1.pdf [in Ukrainian]
7. Gendernyi pedahohichnyi almanakh [Gender pedagogical almanac] / za red. O. Marushchenka, O. Andrusyk, T. Drozhzhynoi. Kharkiv : Planeta – Prynt, 2018. 68 s. URL: <https://ua.boell.org/sites/default/files/gendernii-almanach.pdf> [in Ukrainian]
8. Zastosuvannia genderno oriientovanoho pidkhodu v biudzhetnomu protsesi: navch. posib. [Application of a gender-oriented approach in the budget process: a study guide] / M. Kolodii, O. Kyselova, N. Riabushenko, O. Tsiupa. Kyiv : Vivario, 2020. 132 s. [in Ukrainian]
9. Osnovy teorii genderu: yurydychni, politolohichni, filosofski, pedahohichni, linhvistychni ta kulturolohichni zasady: monohrafiia [Basics of gender theory: legal, political, philosophical, pedagogical, linguistic and cultural foundations: monograph] / kol. avt.; red. L. R. Nalyvaiko, I. O. Hrytsai. Kyiv : “Khai-Tek Pres”, 2018. 348 s. [in Ukrainian]
10. Suchasni stratehii gendernoi osvity v umovakh yevrointehratsii [Modern strategies of gender education in the conditions of European integration] : zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 10–11 veresnia 2020 r. / Ternopilskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka ; za zah. red. V. P. Kravtsia, O. M. Kikinezhdi. Ternopil : TNPU, 2020. 288 s. [in Ukrainian].